

חיראק | Hirak

مركز دعم التعليم العالي في المجتمع العربي
المركز لقيادوم השכלה גבוהה בחברה הערבית
Center for Advancement of Higher Education in the Arab Society

דרך הייסודיים

14 חסמים בפני נגישות החברה הערבית-פלסטינית להשכלה
הגבוהה בישראל, ו-10 המלצות להסרתם

רג'א זעאתרה ומוחמד ח'לאילה

חיראק - מרכז לקידום השכלה גבוהה בחברה הערבית, יוני 2013

דרך הייסורים

14 חסמים בפני נגישות החברה הערבית-פלסטינית להשכלה הגבוהה בישראל,
ו-10 המלצות להסרתם

עורכים: רג'א זעאתרה ומוחמד ח'לאילה
עיצוב גרפי: ואיל ואכים

© כל הזכויות שמורות למרכז חיראק, יוני 2013.

חיראק - מרכז לקידום השכלה גבוהה בחברה הערבית

יו"ר הוועד המנהל: ח'ולוד בדווי
מנהל: רג'א זעאתרה

מייסדים: שרף חסאן, ג'מאל עת'אמנה, נקד נקד, שאדי שווירי, רג'א זעאתרה, ח'ולוד בדווי, פאדי
אבו יונס, שאדי ח'ליליה, סאמר סוויד, רים חזאן, עבד כנאענה.

Hirak Center for the Advancement of Higher Education in the Arab Society
Website: www.arab-education.org/hirak
FB Page: Hirak Center مركز حراك
E-mail: hirak.center@gmail.com

תוכן

5	הקדמה
6	נתונים
7	תקציר מנהלים
11	חסמים
11	1 מצב סוציו־אקונומי
12	2 המסגרת הבית ספרית
12	3 נגישות למכינות קדם-אקדמיות
13	4 הבחינה הפסיכומטרית
14	5 הגבלת הגיל
15	6 ראיון קבלה
15	7 נגישות למלגות
15	8 נגישות לדיוור
16	9 פריפריאליות גיאוגרפית - נגישות לתחבורה ציבורית
16	10 היעדר הכוון, ייעוץ וליווי מקצועיים ואקדמיים
17	11 מגבלות על חופש ביטוי
18	12 שפה, דת ותרבות
20	13 נגישות לתארים מתקדמים
21	14 שוק העבודה ואופציות תעסוקה
22	המלצות
22	1 שכר הלימוד: הפחתה וסבסוד דיפרנציאלי
22	2 שוויון מהותי לחינוך הערבי
23	3 מהפכה במכינות קדם-אקדמיות
23	4 מסלול עוקף פסיכומטרי
24	5 ביטול הגבלת הגיל
24	6 התאמת והגמשת ראיונות הקבלה
24	7 ביטול האפליה וההדרה במלגות, דיוור, תקצוב ותחבורה
25	8 כיבוד חופש ביטוי
25	9 כיבוד שפתם, חגיהם ותרבותם של הסטודנטים הערבים
25	10 עידוד ותמרוץ חוקרים צעירים
27	מקורות

הקדמה

דו"ח זה נועד לשפוך אור על מצב האזרחים הערבים-פלסטינים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, על נגישותם אליה ונגישותה אליהם.

החברה הערבית-פלסטינית, המהווה כ-20 אחוזים מאזרחי המדינה, היא מיעוט לאומי הסובל מאפליה לאומית ומהדרה שיטתית מהחברה והכלכלה בישראל. כל המדדים מצביעים על פערים עמוקים בין אזרחים יהודים לבין אזרחים ערבים, לטובת הראשונים. הדו"ח שפרסם ארגון ה-OECD בשנת 2011, אשר עסק בנושא השכלה גבוהה בגליל, קבע כי האתגר הגדול העומד בפני המדינה הוא צמצום הפער החברתי והכלכלי בין ערבים לבין יהודים.

השכלה גבוהה הינה אחד האמצעים המעטים, אם לא היחידים, לניעות (מוביליות) חברתית-כלכלית של החברה הערבית, הן ברמה האישית והן ברמה הקבוצתית. אמנם השכלה גבוהה אינה מביאה לשוויון הזדמנויות מלא, אבל יש בה כדי להקנות לצעיר/ה הערבי/ה כלי להתמודדות טובה יותר עם האפליה וההדרה ולהשתלבות בחברה ובכלכלה.

עם זאת, שיעור הסטודנטים הערבים שלומדים לתואר ראשון באוניברסיטאות בישראל עומד על 12% בלבד - כמחצית משיעור האזרחים הערבים בקבוצת גיל הלימודים. מתבקשת, אם כן, השאלה: מדוע מצביעה המציאות על תת-ייצוג כה קיצוני בהשתתפות הערבים בהשכלה הגבוהה?

התשובה לשאלה זו נעוצה בחסמים, 14 במספר, שדו"ח זה מונה. התמונה העולה מהדו"ח, היא היעדר שוויון הזדמנויות - הן לפני הניסיון לרכוש תואר אקדמי, הן בתהליכי המיון והקבלה, הן במהלך הלימודים והן לאחר סיומם. דרכו/ה של צעיר/ה ערבי/ה לרכישת השכלה גבוהה רצופה בקשיים ומכשולים. זוהי דרך הייסורים.

נתונים

ערבים בהשכלה הגבוהה - תמונת מצב (*)			
יהודים	ערבים	סוג השוואה	
72%	28%	כוללת (**)	אחוז מסה"כ תלמידים
95%	65%	פנימית (***)	לומדים בכיתה י"ב
78%	60%	פנימית	ניגשים לבחינות הבגרות
55%	31%	פנימית	זכאים לתעודת בגרות
47%	23%	פנימית	עומדים בתנאי הסף
555 נק	432 נק	פנימית	פסיכומטרי
111 נק	87 נק	פנימית	פסיכומטרי - אנגלית
113 נק	99 נק	פנימית	פסיכומטרי - כמותי
110 נק	92 נק	פנימית	פסיכומטרי - מילולי
93.6%	6.4%	כוללת	תלמידים במכינות הקדם-אקדמיות
55.6%	51.6%	פנימית	בוגרי מכינות שממשיכים ללמוד
86.8%	13.2%	כוללת	מועמדים ללימודים לתואר ראשון
89.3%	10.7%	כוללת	מתקבלים ללימודים לתואר ראשון
17%	30%	פנימית	נדחים מקבלה ללימודים לתואר ראשון
21%	41%	פנימית	נדחים מקבלה ללימודים לתואר שני
87.9%	12.1%	כוללת	סטודנטים לתואר ראשון (אוניברסיטאות)
91.8%	8.2%	כוללת	סטודנטים לתואר שני
95.6%	4.4%	כוללת	סטודנטים לתואר שלישי
90.4%	9.6%	כוללת	בוגרי תואר ראשון
53%	12%	פנימית	מסיימי תואר ראשון בזמן תקני
67%	41%	פנימית	מסיימי תואר ראשון באיחור של שנה
97.3%	2.7%	כוללת	חברי סגל אקדמי
98.5%	1.5%	כוללת	חברי סגל מנהלי

(*) מקורות: למ"ס, ות"ת, מל"ג, מאל"ו, הכנסת.

(**) השוואה כוללת: הנתון מתייחס לאוכלוסייה הכללית.

(***) השוואה פנימית: הנתון מתייחס לקבוצה הלאומית.

תקציר מנהלים

דו"ח זה מאבחן את 14 החסמים העומדים בפני האזרחים הערבים-פלסטינים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, המביאים לתת-הייצוג של סטודנטים ערבים במערכת ההשכלה הגבוהה:

- 1. מצב סוציו-אקונומי:** מחצית המשפחות הערביות ושני שלישים מהילדים הערבים חיים מתחת לקו העוני. חלק ניכר מהסטודנטים הערבים שנושרים או מפסיקים את לימודיהם עושים זאת משיקולים כלכליים.
- 2. המסגרת הבית ספרית:** רק 23% מבני הנוער הערבים עומדים בתנאי הסף לקבלה להשכלה גבוהה (לעומת 47% מהיהודים). מצב מערכת החינוך הערבי אינו מעודד תלמידים לחשיבה ביקורתית ויכולת ניתוח והסקת מסקנות.
- 3. נגישות למכינות קדם-אקדמיות:** שיעור התלמידים ערבים הלומדים במכינות קדם אקדמיות עומד על 6.4% בלבד. המכינות סובלות מדימוי שלילי, מרוחקות מהיישובים הערביים, ואינן מתאימות את תכניות הלימוד לתלמידים הערביים. התמיכה הכספית של המועצה להשכלה גבוהה ניתנת בעיקר ליוצאי צבא.
- 4. הבחינה הפסיכומטרית:** בשנת 2011 הפער בין נבחנים בערבית לבין נבחנים בעברית עמד על 123 נקודות (432 לעומת 555). רוב מדינות העולם אינן עושות שימוש בשיטת הפסיכומטרי כתנאי קבלה למוסדות להשכלה גבוהה. בישראל ניתנת עדיפות גבוהה לציון פסיכומטרי בשקלול תנאי הקבלה, לעיתים אף ביחס של 1:3.
- 5. הגבלת הגיל:** התניית תחילת הלימודים בגיל מינימום מפלה לרעה מועמדים ערבים, שאינם יכולים להירשם לאוניברסיטה עם תום לימודיהם התיכוניים. למרות זאת, מועמדים המבקשים להתקבל ללימודים במסגרת העתודה האקדמית של צה"ל, פטורים מסעיף הגבלת הגיל.
- 6. ראיון קבלה:** סטודנטים ערבים נתקלים בקושי משמעותי בהתבטאות בשפה עברית מקצועית ורהוטה, יחד עם חסמים תרבותיים לעמוד מול צוות מקצועי בזמן מבחן בשפה שאינה שפת אמם.

- 7. נגישות למלגות:** בתבחינים לזכאות למלגות שונות מוקדשות נקודות רבות לשירות הצבאי ואזורי עדיפות לאומית. רשויות מקומיות ערביות מתקשות לחלק מלגות לסטודנטים כפי שנעשה ביישובים יהודים.
- 8. נגישות לדירור:** הסטודנטים הערבים סובלים ממצוקת דיור חריפה. בתבחינים לזכאות למעונות הסטודנטים מוקדשות נקודות רבות לשירות הצבאי. התרחבות תופעות גזעניות בחברה הישראלית מחריפה את הבעיה ומאלצת סטודנטים לשלם מחירים מופקעים.
- 9. פריפריאליות גיאוגרפית - נגישות לתחבורה ציבורית:** מערכת התחבורה הציבורית ביישובים הערביים נמצאת במצב גרוע. חלק ניכר מהסטודנטים הערבים מתגוררים עם הוריהם ונוסעים ללימודים מדי יום. תדירות האוטובוסים, זמינותם ועלות הנסיעה, הופכים את הדרך מהבית לאוניברסיטה למתמשכת, יקרה ומתישה.
- 10. היעדר הכוון, ייעוץ וליזוי מקצועיים ואקדמיים:** 30% מהמועמדים הערבים לשנה הראשונה בתואר ראשון נדחים. שיעורי נשירה גבוהים של כ-15% נרשמים בקרב סטודנטים ערבים בשנה הראשונה ללימודים. סטודנטים ערבים חדשים מתקשים לרכוש מיומנויות אקדמיות בסיסיות. בחלק ניכר מהמוסדות להשכלה גבוהה אין תכניות לסיוע ולייעוץ אקדמי לסטודנטים ערבים. קיימת תופעה רחבה של "גרירת הלימודים". רק 12% מהסטודנטים הערבים מסיימים את התואר הראשון בזמן התקין, לעומת 53% מהיהודים.
- 11. מגבלות על חופש ביטוי:** סטודנטים ערבים נתקלים בקשיים רבים בביטוי דעותיהם ועמדותיהם הפוליטיות. ישנו יחס הפוך בין אחוז הסטודנטים הערבים לבין מפלס חופש הביטוי - ככל שהאחוז גדול יותר ישנן הגבלות חמורות יותר על חופש הביטוי. ברבות מהאוניברסיטאות מונהגת מדיניות של הטלת מגבלות שונות על הפעילות הציבורית, המגיעה לכדי רדיפת והענשת סטודנטים ערבים בגין פעילותם הפוליטית.
- 12. שפה, דת ותרבות:** הלימודים האקדמיים וההתנהלות האדמיניסטרטיבית מתקיימים בשפה העברית בלבד. הנראות של השפה הערבית בקמפוס מזערית ומזלזלת. המוסדות להשכלה גבוהה אינם מכירים בחגים ובמועדים הדתיים של העדות הערביות. ברוב המוסדות מתעלמים מהצרכים התרבותיים של הסטודנטים הערבים, ומערימים קשיים על אירועי תרבות בשפה הערבית.
- 13. נגישות לתארים מתקדמים:** אחוז הסטודנטים הערבים מסך הסטודנטים הלומדים לתואר

שני ושלישי נמוך מאוד (8.2% ו-4.4%, בהתאמה). אחוז המועמדים הערבים שנדחים מקבלה ללימודים לתואר שני כפול מזה של מועמדים יהודים (41% לעומת 21%). קיים מחסור במלגות המתאימות לחוקרים ערבים. חברי הסגל האקדמי הערבי הוא נמוך מ-3%. מדובר בפחות מ-300 מרצים.

14. שוק העבודה ואופציות תעסוקה: ככל שעולה רמת ההשכלה גדלים פערי השכר בין יהודים וערבים. גברים ערבים בעלי השכלה אקדמית משתכרים בממוצע כ-3,500 ₪ לחודש פחות לעומת בוגרי האקדמיה היהודים. אקדמאי ערבי משתכר רק כ-2,300 יותר מבוגר תיכון, ורק כ-5,000 ₪ יותר מבוגר כיתה ח'. בשנת 2015 צפויים להיות 30,000 אקדמאים ערבים בלתי מועסקים, רובם נשים.

הדו"ח מציע 10 המלצות מדיניות שיש בהן כדי להסיר את החסמים ו/או להתמודד מולם:

- 1. שכר הלימוד דיפרנציאלי:** להנהיג מדיניות של סבסוד דיפרנציאלי של שכר הלימוד, לפי מצב סוציו-אקונומי.
- 2. השקעה בחינוך הערבי:** הקצאת משאבים לטיפול בחסכים המצטברים של החינוך הערבי, לרבות ניהול עצמי לחינוך הערבי; פתיחת מרכזי מידע ביישובים הערביים. פיתוח מערך מיוחד להכוון לימודי ויעוץ אקדמי לתלמידים ערבים.
- 3. מהפכה במכונות קדם-אקדמיות:** הגברת המודעות; בחינה מחדשת של תכניות הלימוד; פתיחת מכונות בגליל ובמשולש; "מנגנון פיצוי" לקריטריון השירות הצבאי במלגות.
- 4. מסלול עוקף פסיכומטרי:** אימוץ מסלולים חלופיים, כגון שיטת המצרף, שיטת לימודי ההשלמה; הגבלת משקל הבחינה הפסיכומטרית ל-50% לכל היותר; קיום הבחינה ביישובים ערביים.
- 5. ביטול הגבלת הגיל:** ביטול הגבלות הגיל הגורפות; התחשבות במועד פרסום ציוני בחינות הבגרות כנהוג עם עתודאים.
- 6. התאמת והגמשת ראיונות הקבלה:** הכרה והתחשבות בקשיים הלשוניים והתרבותיים של מועמדים ערבים; מימון מפגשי הכנה.

- 7. ביטול האפליה וההדרה במלגות, דיור, תקצוב ותחבורה:** הגדרת אוכלוסיית התלמידים הערבים כ"אוכלוסיה ראויה קידום"; הגדרת תבחין אלטרנטיבי לסטודנטים הערבים; התחשבות במצב התחבורה הציבורית ופיתוח תשתיות חדישות; תקצוב ציבורי של המוסד האקדמי נצרת.
- 8. כיבוד חופש ביטוי:** הפסקת רדיפת סטודנטים בשל פעילותם הפוליטית; בחינה מחדש של תקנוני הפעילות הציבורית; תיקון חוק זכויות הסטודנט.
- 9. כיבוד שפתם, חגיהם ותרבותם של הסטודנטים הערבים:** העמדת שירותים זמינים ראויים בשפה הערבית; העסקת אנשי מנהלה דוברי ערבית; הגברת נראות השפה הערבית בקמפוס; עידוד הוראה ומחקר בשפה הערבית; הקצאה שוויונית הולמת לפעילות תרבות ערבית; קביעת ימי החגים של העדות הערביות כימי חופשה רשמיים; עיגון הקלות בימי צום.
- 10. עידוד ותמרוץ חוקרים צעירים:** הגברה והעמקה של תכניות המלגות לחוקרים ערבים; העדפה מתקנת בקבלת מרצים חדשים.

חסמים

1 מצב סוציו-אקונומי

למצב החברתי-כלכלי יש השפעה מכרעת על הנגישות להשכלה גבוהה. ככל שהאשכול הסוציו-אקונומי גבוה יותר, כך עולה שיעור הרוכשים השכלה גבוהה. דבר זה מתבטא בפערים בין היישובים המבוססים לבין היישובים המוחלשים, כאשר באחרונים יש מעט מאוד סטודנטים. האוכלוסייה הערבית מדורגת ברובה המוחץ בשלוש האשכולות התחתונים במדרג הסוציו-אקונומי. ב-2011, חיו בעוני כ-66% מהילדים הערבים בישראל, כמעט פי שלושה משיעור הילדים היהודים החיים מתחת לקו העוני (כ-24%).

דו"ח שוחט הצביע על מיתאם בין המועמדים שלא עומדים בתנאי הסף לקבלה למוסדות ההשכלה הגבוהה לבין מצבם הסוציו-אקונומי באשכולות הנמוכים ובמיקום הגיאוגרפי בפריפריה. כך למשל, 30% מהנרשמים הערבים ללימודים לתואר ראשון נדחים, לעומת 17% מהנרשמים היהודים. מצב סוציו-אקונומי משפיע לא רק על סיכויי הקבלה, אלא גם על סיכויי ההצלחה במהלך הלימודים: 59% מהסטודנטים הערבים (לעומת 50% מהיהודים) מסתייעים כלכלית בהוריהם כדי לעמוד בתשלום שכר הלימוד וההוצאות הכרוכות בלימודים. גם היקף הסיוע גדול יותר (17,319 ₪ בממוצע לסטודנט ערבי, לעומת 14,310 לסטודנט יהודי). בהתחשב במצב הסוציו-אקונומי של משפחות ערביות, מדובר בנטל כלכלי כבד ביותר.

בצל אי השוויון בנגישות לדיור, למלגות ולתחבורה ציבורית (ראה/י החסמים 7,8 ו-9 להלן), צרכיו הכספיים של סטודנט ערבי חריפים יותר מאלה של הסטודנט היהודי. ואילו עולם העבודה פתוח ונגיש פחות עבור הסטודנטים הערבים: רק 50% מהם (לעומת 75% מהסטודנטים היהודים) עובדים במהלך לימודיהם. השכר הממוצע של סטודנט יהודי גבוה בכ-12% מהשכר הממוצע של סטודנט ערבי (3,243 ₪ לעומת 2,907 ₪).

להבדיל מהסטודנטים הערבים, רוב הסטודנטים היהודים מגיעים ללימודים אקדמיים לאחר שירות צבאי וניסיון תעסוקתי קודם. משמעות הדבר, ששני משאבים חשובים - פיקדון צבאי וחסכוניות - עליהם נשענים כמחצית מהסטודנטים היהודים (46% ו-56%, בהתאמה) אינם עומדים לרשותם של עמיתיהם הערבים (4% ו-22%, בהתאמה). לכן, יותר סטודנטים ערבים נאלצים ליטול הלוואות (27% לעומת 19%).

לעומת 50% מהסטודנטים הערבים ששקלו לעזוב את הלימודים לתואר בשל מצבם הכלכלי, רק 36% מהיהודים שקלו זאת. יש להניח, כי חלק ניכר מהסטודנטים הערבים שנושרים או מפסיקים את לימודיהם, עושים זאת משיקולים כלכליים.

2 המסגרת הבית ספרית

למסגרת הבית ספרית תפקיד חשוב בפיתוח מיומנויות למידה, ציפיות, שאיפות וכישורים אקדמיים, וניתן לראות בבית הספר כמתווך בין המעמד החברתי של התלמיד לבין סיכויי השתלבותו בהשכלה גבוהה, וזאת בשל הכנתו למבחני הבגרות ובשל הבניית התשתית הפסיכולוגית של התלמידים. הפערים בחינוך בין יהודים לבין ערבים אינם מתחילים בשלב לימודי התיכון, אלא הרבה לפני כן, למשל, מבחני המיצ"ב ("מדדי יעילות וצמיחה בית-ספרית"), שבוחנים את ארבעת תחומי הדעת העיקריים (עברית/ערבית, מתמטיקה, אנגלית ומדע וטכנולוגיה) מעידים על פערים משמעותיים בין הערבים לבין היהודים.

מערכת החינוך הערבית זוכה לתקצוב קטן בהרבה מזו היהודית. בשנת 2004, עמד לרשות בית ספר סכום ממוצע של 4,935 ש"ח עבור תלמיד יהודי, לעומת 862 ש"ח עבור תלמיד ערבי. אך לא מדובר בפערים תקציביים בלבד; אנשי חינוך ערביים מפנים אצבע מאשימה כלפי המדיניות הפדגוגיות של משרד החינוך, שכופה ערכים ותכנים "ציוניים" על תלמידים ערבים, ומתעלמת מהווייתם הלאומית והתרבותית הייחודית. כמו כן, שיטות ההוראה בבתי הספר הערביים מתבססות יותר על שיטות הוראה מסורתיות, שינון והבנת טקסטים ברמה הבסיסית, ופחות על חשיבה ביקורתית וניתוח והסקת מסקנות. הדבר מושפע גם מאי-נגישות ההיסטוריה של החברה הערבית להשכלה הגבוהה, אבל גם ממחסור עכשווי בכוח אדם (כוחות הוראה, יועצים חינוכיים, ועוד), צפיפות בכיתות ומצב התשתיות הרעוע במרבית בתי הספר הערביים. התוצרים הסופיים של מערכת החינוך הערבית מעידים על עצמם: רק 65% מבני הנוער הערבים בקבוצת הגיל 17-18 שנים לומדים בכיתה י"ב (לעומת 95% מהיהודים). רק 60% מבני הנוער הערבים ניגשים לבחינות הבגרות (לעומת 78% מהיהודים). רק 31% מבני הנוער הערבים זכאים לתעודת בגרות (לעומת 55% מהיהודים). ורק 23% מבני הנוער הערבים עומדים בתנאי הסף לקבלה להשכלה גבוהה (לעומת 47% מהיהודים). משמעות הדבר היא, שרק אחד מכל ארבעה בני נוער ערבים יכול להתקבל ללימודים אקדמיים, לעומת אחד מכל שניים יהודים.

3 נגישות למכינות קדם-אקדמיות

כ-780 תלמידים ערבים בלבד, מתוך כ-12,250 תלמידים (6.4%), לומדים במכינות קדם אקדמיות. מאות בודדים עושים זאת במסלולים ייעודיים למגזר הערבי. שיעור הממשיכים ללימודים אקדמיים נמוך אף יותר. נוסף לבעיות כגון חוסר מודעות לעצם קיום המכינות, דימוין הירוד וריחוקן הגיאוגרפי מהיישובים

הערביים, המכינות אינן מתאימות בצורה מספקת את תכניות הלימוד לצרכים ולחסמים של התלמידים הערביים. לכן, קיימים אחוזי נשירה גבוהים ואי-השתלבות לאחר מכן בלימודים אקדמיים.

בעיה נוספת, כלכלית, טמונה בעובדה שהתמיכה הכספית של המועצה להשכלה גבוהה ניתנת בעיקר ליוצאי צבא (ות"ת איננה תומכת בתלמידי מכינה ערבים הלומדים כיחידים, אלא רק באלה הלומדים במסלולים מסוימים ומוגדרים). בשנת 2002, המליץ דו"ח ועדת המשנה של ות"ת לקידום ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית (להלן: ועדת אל-חאג') למצוא פתרון לבעיית מלגת הקיום, ע"י "מנגנון פיצוי" לקריטריון השירות הצבאי. אלא שההמלצה לא בוצעה בפועל. יש לציין, כי המועצה להשכלה גבוהה דחתה ניסיונות חוזרים ונשנים של המוסד האקדמי נצרת לפתוח מכינה קדם-אקדמית בעיר, אשר תכניה וצורת עבודתה יפותחו בשיתוף עם מומחים המכירים מקרוב את הצרכים והחסמים של התלמידים הערביים.

4 הבחינה הפסיכומטרית

הבחינה הפסיכומטרית נחשבת לאחד המרכיבים הדומיננטיים ביותר במבחני הקבלה לאוניברסיטאות, ומהווה את הבסיס לתנאי הסף של מדיניות הקבלה. לכן, היא מהווה גם את אחד החסמים המרכזיים בפני מועמדים ערבים. על-פי נתוני המרכז הארצי לבחינות ולהערכה (להלן: מאל"ו) לשנת 2011, הציון הממוצע של נבחנים בשפה הערבית נמוך ביותר מ-120 נקודות מן הציון הממוצע של נבחנים בעברית (432 לעומת 555). הציון הממוצע של נשים ערביות נמוך אף יותר.

מאל"ו טוען כי המבחן משמש כלי אובייקטיבי לניבוי יכולת הצלחה אקדמית במוסדות ההשכלה הגבוהה. רבות נכתב על הבעיה הטמונה בתוכנו של מבחן זה, אשר נובעת בראש ובראשונה מהיותו "מוטה לכיוון התרבות המערבית האנגלוסקסית" ומותאם לקבוצות עם מוכוונות לתרבות המערבית, שהיא חלק מהתרבות השלטת במדינת ישראל. בכך, המבחן מדייר אנשים מקבוצות וממגזרים אשר אינם שייכים לתרבות זו, בהם יוצאי אסיה ואפריקה ומדינות חבר העמים, אך בעיקר - מועמדים מהחברה הערבית.

יצוין, כי מחקרים אמפיריים רבים מטילים ספק במידת הצלחתו של אמצעי ניבוי זה בהערכת סיכויי ההצלחה של מועמדים הבאים מרקע סוציו-אקונומי נמוך.

דו"ח ועדת אל-חאג' שאומץ פה אחד ע"י המועצה להשכלה גבוהה (להלן: מל"ג), קבע כי: "קיימות מספר בעיות הקשורות בבחינה הפסיכומטרית עצמה. בחינה זו נועדה ותוכננה בעיקר לסטודנטים בעלי רקע תרבותי מערבי. לכן, הבחינה אינה מותאמת לסטודנטים ערבים או אפילו, לסטודנטים

יהודים בעלי רקע מזרחי".

פקולטות וחוגים רבים במוסדות שונים, במיוחד במקצועות המבוקשים ושיש בהם מחסור בבוגרים ערבים, נותנים עדיפות גבוהה לציון פסיכומטרי בשקלול תנאי הקבלה, לעיתים אף ביחס של 1:3. ציון, כי רוב מדינות העולם אינן עושות שימוש בשיטת הפסיכומטרי כתנאי קבלה למוסדות להשכלה גבוהה.

5 הגבלת הגיל

האוניברסיטאות בישראל מתנות את תחילת הלימודים בחלק מהחוגים בגיל מינימום, דבר המונע מאלפי צעירים ערבים להירשם לאוניברסיטה מיד עם תום לימודיהם התיכוניים. תנאי זה מפלה לרעה בעיקר את המועמדים הערבים. מועמדים המבקשים להתקבל ללימודים במסגרת העתודה האקדמית של צה"ל - דהיינו, מיד לאחר סיום לימודיהם התיכוניים - פטורים מסעיף הגבלת הגיל.

הגבלת הגיל מופיעה בעקיפין גם בקביעת המועד האחרון בו נדרש המועמד להציג את תעודת הבגרות שלו, שחל לפני המועד בו מפרסם משרד החינוך את ציוני בחינות הבגרות. גם בהקשר זה ישנה הקלה חריגה הניתנת לעתודאים, עבורם מסכימות האוניברסיטאות לדחות את המועד האחרון למסירת ציוני הבגרות.

תנאי זה מופעל בעיקר בלימודים במקצועות הטיפול, בפקולטות לרפואה ובבתי ספר לעבודה סוציאלית - כולם מקצועות שיש בהם מחסור ניכר בחברה הערבית ושיש בהם חשיבות רבה לשפת המטפל.

עקרון הגבלת הגיל מנחה את המחשבה של קובעי המדיניות באוניברסיטאות בישראל, תוך התחשבות באורח החיים המובנה של הסטודנטים היהודים, אשר לאחר סיום שירותם הצבאי משתלבים במוסדות ההשכלה הגבוהה. קריטריונים אלה מתעלמים מהייחוד התרבותי והחברתי של הסטודנטים הערבים, ומהווים חסם בפני השתלבותם וקבלתם לאוניברסיטאות. למדיניות הגבלת הגיל שאימצו האוניברסיטאות בישראל אין אח ורע בעולם. שום מוסד אקדמי בעולם לא מגביל את תחילת הלימודים לסטודנטים בני 20 ומעלה.

6 ראיון קבלה

אחרי שקלול הסכם שהצליחו המועמדים להשיג (ציון בחינה פסיכומטרית + ציון תעודת בגרות), ניגשים חלק מהסטודנטים למבחן בעל פה, דהיינו - ראיון קבלה אשר נועד לבחון תכונות אישיות במועמד, ולנבא את מידת ההלימה בינם לבין תחום הלימודים ואת סיכויי ההצלחה בהם. סטודנטים ערבים, אשר רק לפני זמן קצר סיימו את לימודי התיכון, מתקשים, לרוב, בהתבטאות בשפה עברית מקצועית ורהוטה. זאת, נוסף לחסמים התרבותיים המקשים עליהם לעמוד מול צוות מקצועי, ולהיבחן בשפה שאינה שפת אמם, בבחינה שהיא קריטית לקביעת עתידו של המועמד. קושי זה מהווה חסם בפני המועמדים הערבים, ומקטין את סיכויי קבלתם ללימודים.

7 נגישות למלגות

בתכנינים לזכאות למלגות של משרד החינוך, של האוניברסיטאות עצמן ושל גופים ציבוריים נוספים, מוקדשות נקודות רבות לשירות הצבאי, ממנו פטורים רוב הסטודנטים הערבים. הדבר מביא להצבת הסטודנטים הערבים בנקודת זינוק לא שוויונית ביחס לעמיתיהם היהודים. גם קריטריונים נוספים, כגון אזורי עדיפות לאומית, מפלים לרעה את הסטודנטים הערבים. כמו כן, רשויות מקומיות יהודיות מחלקות מלגות רבות לסטודנטים שהם תושביה, דבר שלא מתקיים כיום בישובים הערבים, בגלל המצב הכלכלי הקשה בו מצויות בו הרשויות הערביות. בשל המצב הסוציו-אקונומי בחברה הערבית, המקורות החלופיים למלגות עדיין מועטים ואינם עונים על הצרכים הגדולים. זאת, בהבדל מן החברה היהודית, אשר בה מתקיימים מנגוני סיוע ממוסדים ומגוונים לסטודנטים.

8 נגישות לדיור

הסטודנטים ערבים סובלים ממצוקת דיור חריפה. בתכנינים לזכאות לשירותי הדיור (מעונות הסטודנטים), מוקדשות נקודות רבות לשירות הצבאי. וזה מביא לדחיקתם של הסטודנטים הערבים לתחתית הסולם. בנוסף, בשל התרחבות תופעות גזעניות בחברה הישראלית בשנים האחרונות - כגון פרסום "מכתב הרבנים" ופסקי הלכה שקראו לא להשכיר דירות למי שאינם יהודים - מתקשים סטודנטים ערבים

רבים לשכור דירות בערים בהן הם לומדים. גם אלה שמצליחים למצוא פתרון דיור, נאלצים לשלם מחירים מופקעים. כך הופכת הגזענות גם לשחקן כלכלי, המגדיל את הביקוש ומקטין את ההיצע. בצל המצב הסוציו-אקונומי ושאר האתגרים החברתיים והתרבותיים בפניהם ניצב הסטודנט הערבי, בעיית הדיור משפיעה באופן משמעותי על הישגיו האקדמיים.

9 פריפריאליות גיאוגרפית - נגישות לתחבורה ציבורית

ברוב היישובים הערביים, נמצאת מערכת התחבורה הציבורית במצב גרוע, ואילו בעשרות יישובים ערביים אין תחבורה ציבורית כלל. אוכלוסיית הסטודנטים נחשבת לאחת האוכלוסיות התלויות לחלוטין בתחבורה הציבורית. בחברה הערבית התלות גבוהה אף יותר, שכן רובם ככולם של המוסדות להשכלה גבוהה ממוקמים ביישובים יהודיים.

בשל המצב הסוציו-אקונומי, מצוקת הדיור, ועובדת היותה של החברה הערבית חברה כפרית ומסורתית ברובה, חלק ניכר מהסטודנטים הערבים, ובעיקר הסטודנטיות הערביות, ממשיכים להתגורר עם הוריהם בזמן הלימודים, ונוסעים מדי יום לאוניברסיטה או למכללה.

תדירות האוטובוסים, זמינותם (חלקם הגדול חולפים בצמתי היישובים ולא בתוכם) ועלות הנסיעה, הופכים את הדרך מהבית לאוניברסיטה למתמשכת, יקרה ומתישה. כך למשל, סטודנט שמתגורר כ-50 ק"מ מהאוניברסיטה, שמתחיל את לימודיו בשעה 8:00 בבוקר, נאלץ לצאת את ביתו לפחות שעתיים לפני ההרצאה הראשונה, להחליף שניים ולעתים שלושה אמצעי תחבורה, ולשאת בעלויות של מאות רבות של שקלים בחודש.

10 היעדר הכוון, ייעוץ ולייווי מקצועיים ואקדמיים

א. לפני הלימודים

היעדר מידע איכותי וזמין לגבי מערכת ההשכלה הגבוהה, אופציות הלימודים ותנאי הקבלה, והיעדר ייעוץ חינוכי והכוון מקצועי ואקדמי למועמדים, מביאים למצב שבו תלמידים ערבים יודעים מעט מדי על ההשכלה הגבוהה טרם הרישום. ולראייה: כ-30% מהמועמדים הערבים לשנה

הראשונה בתואר ראשון נדחים, לעומת 17% מהיהודים. רוב המידע מתווך ע"י הורים ומכרים בעלי השכלה אקדמית. רק ביישובים ערביים מבוססים יחסית, עם מסורת של השכלה גבוהה, מתקיימים ירידים שמנגישים את המידע הנ"ל, לרוב ע"י גורמים מקומיים (ארגון סטודנטים מקומי או רשות מקומית), וללא סיוע של מוסדות להשכלה גבוהה.

יש לציין, כי מיקומם של כל המוסדות להשכלה גבוהה ביישובים יהודיים, מציב אותם מחוץ למרחב הפיזי והנפשי הטבעי של צעירים ערבים, שחלקם הגדול מגיע לאוניברסיטה בפעם הראשונה בחייו בשלב הבחינה הפסיכומטרית.

ב. במהלך הלימודים

הן בשל האתגרים האקדמיים והן בשל קשיי ההסתגלות החברתיים והתרבותיים, נחשבת שנת הלימוד הראשונה של סטודנטים ערביים כשנה הקשה, "הקריטית ביותר". בשל כך, שיעור הנשירה בקרב סטודנטים ערבים משנה א' לשנה ב' גבוה פי 1.5 מהאחוז בקרב סטודנטים יהודים (15% לעומת 11%). הציונים של הסטודנטים הערבים בשנת הלימוד הראשונה נמוכים באופן ניכר לעומת השנה השנייה והשלישית, דבר המחבל גם בסיכוייהם להמשיך לתואר מתקדם. סטודנטים ערבים חדשים מתקשים לרכוש מיומנויות אקדמיות בסיסיות, דבר המתבטא בקשיים בכתיבה אקדמית ובלמידה למבחנים. בחלק ניכר מהמוסדות להשכלה גבוהה אין תכניות לסיוע ולייעוץ אקדמי לסטודנטים ערבים. במקצת מהמוסדות יש תכניות כאלה, עם תוצאות מעודדות, אך היקפן מצומצם ולעתים רבות הן תלויות בתורמים פרטיים. מצב זה הוא אחד הגורמים העיקריים לתופעת "גרירת הלימודים": רק 12% מהסטודנטים הערבים מסיימים את התואר הראשון בזמן התקין המוקצב לכך (לעומת 53% מהיהודים).

11 מגבלות על חופש ביטוי

למרות שהזכות לחופש הביטוי מעוגנת בחוק זכויות הסטודנט (2007) וברוב תקנוני המוסדות להשכלה גבוהה, סטודנטים ערבים נתקלים בקשיים רבים בביטוי דעותיהם ועמדותיהם הפוליטיות, המגיעים לכדי מגבלות חמורות ופגיעה של ממש בזכות זו, ולעתים רבות אף לריקונה מתוכן. אם נבחן את גבולות מרחב חופש הביטוי במוסדות להשכלה גבוהה, נגלה כי מתקיים יחס הפוך בין שיעור הסטודנטים הערבים לבין מפלס חופש הביטוי במוסדות להשכלה גבוהה: ככל שהאחוז גדול יותר, כך ישנן הגבלות חמורות יותר על חופש הביטוי. בשנים האחרונות חלה נסיגה ברורה בחופש הביטוי, וברבות מהאוניברסיטאות הונהגה מדיניות של הטלת מגבלות שונות על הפעילות

הציבורית, המתבטאת בדרכים שונות: ביטול או מניעה מוקדמת של אירועים ציבוריים המתקיימים ביוזמת סטודנטים ערבים ו/או סטודנטים מהשמאל; איסור השתתפות אישי ציבור ערביים באירועים ציבוריים בתוך הקמפוס; ורדיפה של סטודנטים ערבים ו/או סטודנטים מהשמאל בשל פעילותם הפוליטית.

מעבר לנזק הישיר של הפגיעה בחופש הביטוי, מגבלות אלה מעמיקות את תחושת הניכור והאפליה של סטודנטים ערבים, ומקשות על הסתגלותם האקדמית ועל השתלבותם החברתית.

12 שפה, דת ותרבות

א. השפה הערבית

השפה הערבית היא שפת האם של המיעוט הערבי, ומהווה מרכיב חשוב בזהותו ובהווייתו הקולקטיבית. השפה הערבית היא שפה רשמית במדינת ישראל, והיא השפה שבה לומדים כל בתי הספר הערביים בארץ.

הלימודים האקדמיים, לעומת זאת, מתקיימים אך ורק בעברית. גם בחוגים שמלמדים שפה וספרות ערבית, ההוראה מתקיימת בשפה העברית, גם כאשר המורים הם ערבים. כמו כן, כל ההתנהלות האדמיניסטרטיבית של המוסדות להשכלה גבוהה מתקיימת בשפה העברית. רק 1.5% מחברי הסגל המנהלי הם ערבים. רוב רובו של מערך המידע והשירותים הבסיסיים אינו זמין בשפה הערבית.

השפה הערבית נעדרת מכל הסמלילים (לוגואים) של המוסדות להשכלה גבוהה, למעט באוניברסיטת חיפה, אשר ניסתה להסיר את הכיתוב הערבי מסמלילה, וחזרה בה רק לאחר לחץ ציבורי כבד. כנ"ל לגבי אתרי האינטרנט של המוסדות להשכלה גבוהה ושל אגודות הסטודנטים. באתר האוניברסיטה העברית בירושלים, למשל, הדף היחיד שקיים בשפה הערבית נמצא בתוך מדור הרישום לסטודנטים מחו"ל. במוסדות רבים נדרש מאמץ רב ומאבק ממושך כדי לכלול אותיות ערביות בלוחות המקשים של המחשבים בספרייה ובכלל מתקני האוניברסיטה. הנראות של השפה הערבית בקמפוס - בשילוט, במחשבים, בספרייה ובכלל - היא מזערית ביותר, וגם כשיש כיתוב בשפה הערבית - הוא לעתים רבות מעליב ומקומם. שגיאות כתיב ודקדוק בסיסיות מעידות על זלזול בשפה הערבית ובדובריה.

א. מועדים דתיים ערביים

בלקסיקון הרשמי שגור המונח "סטודנטים בני מיעוטים", כביטוי לאי-ההכרה בסטודנטים הערבים

כקבוצה לאומית, אלא כאוסף של מיעוטים דתיים. אלא שמונח זה לא מתבטא בהכרה רשמית של רוב המוסדות להשכלה גבוהה בחגים ובמועדים הדתיים של העדות הערביות; המוסלמית, הנוצרית והדרוזית.

חגים ומועדים אלה אינם מצוינים בשנתונים של המוסדות להשכלה גבוהה, זאת להבדיל ממועדים וחגים יהודיים, המצוינים בפירוט ואף מהווים שיקול מכריע בקביעת מועדי תחילת השנה האקדמית, סיומה, מועדי המבחנים וחופשות הסמסטר.

נוכח מצב עניינים זה, נמנעים סטודנטים ערבים רבים מלחגוג עם משפחותיהם, מחשש שהיעדרות מהרצאה, ממבחן או אי הגשה של מטלה אקדמית, לא תוכר ע"י המרצה, החוג או גורם כלשהו במוסד.

רוב המוסדות אינם מנהיגים מדיניות הוגנת וברורה בנושא זה. גם כאשר החגים מוכרים לצורך כזה או אחר, זה נעשה "לפנים משורת הדין", כחסד ולא כזכות.

לאחרונה, החליטה אוניברסיטת חיפה על שלושה ימי חופשה חדשים לכלל הסטודנטים, לפי החגים החשובים של העדות הערביות - חג המולד, יום סיום צום הרמדאן (עיד אל פיטר) וחג הקורבן (עיד אל-אדחא).

צעד כזה אמור להיות מובן מאליו בכל מוסד להשכלה גבוהה, קל וחומר לגבי אוניברסיטה שאחד מכל שלושה סטודנטים בה הוא ערבי. צעד כזה אמור לעורר שאלות, כגון: מדוע זה לא נעשה עד כה, ומדוע זה לא נעשה במקומות אחרים, שכן ב-13 מוסדות להשכלה גבוהה, שיעור הסטודנטים הערבים הוא מעל ל-10%.

תחת שהחלטתה של אוניברסיטת חיפה תעורר שאלות אלו, ותעודד מוסדות אחרים ללכת בעקבותיה, היא עורר את חמתו של ארגון אומ"ץ, אשר פנה לשר החינוך בטענה שמדובר ב-"פתח לבעיה חמורה (...). בעקבות ההחלטה יוכלו הסטודנטים המוסלמים לתבוע להקים להם מסגד תפילה בקמפוס, הנוצרים ידרשו לבנות כנסיה והדרוזים בית תפילה לאמונתם. והכול כמובן ייעשה על חשבון תקציב האוניברסיטה...".

יש לציין בהקשר זה, כי בכל מוסד להשכלה גבוהה קיים בית כנסת או מספר בתי כנסת, המשמשים מתפללים יהודים. רוב המוסדות אינם מקצים מקומות תפילה לסטודנטים מדתות אחרות, וגם כשהם עושים זאת - זה נעשה אחרי מאבק ארוך ומייגע, ולרוב במקום מוצנע ביותר, ושוב: "לפנים משורת הדין", כחסד ולא כזכות.

ב. תרבות ערבית

שירותי התרבות המסופקים ע"י המוסדות ואגודות הסטודנטים מיועדים בעיקר לציבור הסטודנטים היהודים, תוך מידה מסוימת של התחשבות בפלורליזם התרבותי והאתני של קבוצות יהודיות שונות (מזרחיים, יוצאי חבר העמים ועוד).

לעומת זאת, ברוב המוסדות לא מסופקים שירותי תרבות ערבית ו/או בשפה הערבית. לעתים

רבות, אירועי תרבות גדולים של המוסדות ואגודות הסטודנטים, כמו "יום הסטודנט", נקבעים דווקא בימים רגילים עבור סטודנטים ערבים (כגון יום הנכבה, ב-15 למאי, "יום ירושלים" ועוד). חלק מאגודות הסטודנטים מקצות תקציבים צנועים ביותר לשירותי תרבות לסטודנטים הערבים. לעתים רבות המשאב וגודלו תלויים במידה רבה בנטיית הפוליטיות של העומדים בראש האגודה. יש לציין כי החסכים התרבותיים של הסטודנטים הערבים גדולים מאלה של עמיתיהם היהודים. לאחרונים יש בדרך כלל היצע גדול ומגוון של שירותי תרבות, הן בתוך הקמפוס והן מחוצה לו. לעתים רבות לא המוסדות ואגודות הסטודנטים אינם מסתפקים בהתעלמות מהצרכים התרבותיים של הסטודנטים הערבים, אלא אף מערימים קשיים שונים - כספיים ומנהליים - כאשר הסטודנטים יוזמים אירועי תרבות משלהם בקמפוס.

אי כיבוד שפתם, חגיגה ותרבותם של הסטודנטים הערבים, מביא אותם לתחושה קשה שהם לא רצויים בקמפוס - תחושה שבמקרים רבים מאוששים המוסדות באי היענותם לדרישות לגיטימיות בנושאים הנ"ל.

פעמים רבות נתפסת עצם הדרישה לכיבוד זכויות לשוניות, תרבותיות ודתיות כתביעות בדלניות וקיצוניות החותרת תחת "צביון" האוניברסיטה או המכללה. למותר לציין כי מצב דברים זה מעמיק את תחושת הניכור והאפליה של סטודנטים ערבים, ומחמיר את תופעות הלוואי האקדמיות והחברתיות של "השוק התרבותי".

13 נגישות לתארים מתקדמים

אחוז הסטודנטים הערבים מסך הסטודנטים הלומדים לתואר שני בישראל הוא 8.2%. בתואר השלישי האחוז צונח ל-4.4% בלבד.

כמבואר לעיל, סטודנטים ערבים נתקלים במהלך לימודיהם לתואר ראשון בקשיים וחסמים רבים, אקדמיים, חברתיים-כלכליים ותרבותיים-פוליטיים. גם אלה ששורדים וממשיכים הלאה יוצאים נפסדים, והנזק שלהם מתבטא בהישגיהם האקדמיים, במיוחד בשנה הראשונה. אחוז המועמדים הערבים שנדחים מקבלה ללימודים לתואר שני כפול מזה של מועמדים יהודים (41% לעומת 21%).

ישנו מחסור במלגות מחקר המתאימות לחוקרים ערבים. תכנית מעוף של מל"ג מעניקה מדי שנה 4-7 מלגות תלת שנתיות לחוקרים ערבים. המועצה להשכלה גבוהה הכריזה לאחרונה על 50 מלגות חדשות לסטודנטים מצטיינים לתואר שני ופוסט דוקטורנטים ערבים. זהו צעד מבורך בפני עצמו, אך אין בו כדי להתמודד עם מספרם המועט של חוקרים ערבים, ואין בו כדי לחפות על

העובדה שמדבור בחלק זעום ביותר מסך כל המשאבים שמקצה ות"ת למחקר, הנאמדים בכחצי מיליארד ש"ח מדי שנה. שיעור חברי הסגל האקדמי הערבי הוא נמוך ביותר - 3%. מדובר בפחות מ-300 מרצים ערבים. יצוין כי לעומת המספר הגדול יחסית של מכוני מחקר חוץ-אוניברסיטאיים בחברה היהודית, מספרם של מכונים וארגונים כאלה בחברה הערבית שואף לאפס, ומשאביהם מוגבלים ביותר שכן לרוב הם אינם נתמכים ע"י במדינה.

14 שוק העבודה ואופציות תעסוקה

בחינת כדאיות רכישת השכלה גבוהה מלווה חלק ניכר מבעלי תעודת הזכאות בבגרות. סטודנטים רבים חושבים על שוק העבודה וגמישותו ואפשרויות התעסוקה העתידיות לאחר קבלת תואר בוגר מהאוניברסיטה. סטודנטים מושפעים ממצבו של שוק העבודה ומפתיחותו והיחס בין ההיצע לביקוש.

הנתונים מצביעים על מגמה פרדוקסאלית: ככל שעולה רמת ההשכלה - גדלים פערי השכר בין יהודים וערבים. בשנת 2010 היו כ-13,500 אקדמאים ערבים בלתי מועסקים. מספרם של אלה צפוי להאמיר לכ-30,000 איש בשנת 2015. התופעה שכיחה יותר בקרב נשים: כ-75% מהאקדמאים הערבים בלתי מועסקים הן אקדמאיות. כמחצית מאלה המועסקות עובדות במשרות שאינן דורשות השכלה אקדמית (לעומת כשליש מהאקדמאיות היהודית).

גברים ערבים בעלי השכלה אקדמית משתכרים בממוצע כ-2,300 ₪ לחודש יותר מבוגרי בתי הספר, אך כ-3,500 ₪ לחודש פחות לעומת בוגרי האקדמיה היהודים.

יתרה מזאת, בחינת ההכנסה החודשית הממוצעת של בוגרי כיתה ח' לעומת בוגרי 15 שנות לימוד במגזר הערבי, מעלה כי לא קיים כמעט הבדל בשכר, והוא עומד על כ-5000 ₪ בלבד. נתונים אלה יש בהם להסביר מדוע מתפקדים פחות גברים ערבים ויותר נשים ערביות על דלתות המוסדות להשכלה גבוהה.

המלצות

1 שכר הלימוד: הפחתה וסבסוד דיפרנציאלי

בניגוד לתכניות ממשלתיות שונות, יש לשמר את שכר הלימוד האוניברסיטאי ברמתו הנוכחית (כ-10,000 ₪ לשנה), ואף לשאוף להשוותו לשכר הממוצע במשק (כ-8,700 ₪). בנוסף, יש להנהיג מדיניות של סבסוד דיפרנציאלי של שכר הלימוד, לפי מצב סוציו-אקונומי.

2 שוויון מהותי לחינוך הערבי

ברמה המדינית, על משרד החינוך להקצות את כל המשאבים ליישום מידי של דוחות והמלצות של הוועדות המשותפות של משרד החינוך וועדת המעקב לענייני החינוך הערבי (משנת 2007). בנוסף, על משרד החינוך להסכים לדרישות החברה הערבית בעניין הקמת מינהל חינוך ממלכתי ערבי ולצידו מזכירות פדגוגיות ערבית.

ברמה המיידית, יש להגביר הגברת המודעות לחשיבות ההשכלה הגבוהה, ע"י: (א) פתיחת מרכזי מידע ביישובים הערביים עצמם (6-7 מרכזים בערים מרכזיות, בשת"פ עם רשויות מקומיות ערביות). הניסיון מוכיח כי ככל שהמידע נגיש יותר, מבחינת גיאוגרפיה, שפתית ותרבותית, הדבר מסייע רבות להגברת המודעות. מרכזים כאלה יוכלו להוות גם מוקד לסטודנטים ובוגרים בנושאי תעסוקה, תארים מתקדמים וכיו"ב;

(ב) פיתוח מערך מיוחד להכוון לימודי וייעוץ אקדמי לתלמידי תיכון ערביים, בשיתוף אנשי מקצוע ערביים, ומימון/ סבסוד שירותי הכוון לימודי בבתי ספר ערביים בשת"פ עם ארגוני חינוך ערביים; (ג) הוספת תקנים של יועצים חינוכיים בחינוך הערבי.

(ד) ייזום פרויקטים שמטרתם חשיפת העולם האקדמי לתלמידי תיכון מהפריפריה לחוגים שאין להם מודעות בקרב האוכלוסייה הערבית. הפרויקטים יתופעלו בשיתוף פעולה בין האוניברסיטאות לבתי הספר התיכונים.

3

מהפכה במכינות קדם-אקדמיות

1. הגברת המודעות (בין השאר ע"י הנגשת המידע באמצעות מרכזי מידע הנ"ל).
2. בחינה מחודשת של תכניות הלימוד בכלל ושל אלה הנלמדות במסלולים ייעודיים למגזר הערבי, בשיתוף אנשי מקצוע ערביים, והתאמתן לצרכים ולחסכים הייחודיים.
3. עידוד פתיחת מכינות במוסדות אקדמיים ביישובים הערביים הגדולים (למשל במוסד האקדמי נצרת או אף במרכזי המידע עצמם).
4. שיתוף פעולה עם בתי הספר ביישוב שבו יוקמו המכינות ופנייה יזומה לתלמידים בעלי הישגי הביניים להשתלבותם במכינות.
5. הגדרת אוכלוסיית התלמידים הערבים כ"אוכלוסיה ראויה קידום", בהתאם להמלצות דו"ח ועדת המשנה של ות"ת לקידום ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית (ועדת אל-חאג', 2001).
6. מציאת פתרון לבעיית מלגת הקיום ("מנגנון פיצוי" לקריטריון השירות הצבאי, בהתאם להמלצות דו"ח ועדת המשנה של ות"ת הנ"ל).
7. פיתוח מערך הכוונה ייעודי ליוצאי המכינות והטמעת שילובם במוסדות האקדמיים השונים.

4

מסלול עוקף פסיכומטרי

ההמלצה העקרונית היא ביטול כולל של הבחינה הפסיכומטרית, אך בצל התעקשות האוניברסיטאות על כלי מיון זה, יש לבחון אימוץ מסלולים חלופיים, כגון שיטת המצרף (שהונהגה בשנת 2003/2004 והביאה לעליה ניכרת בקבלת סטודנטים ערבים, ובוטלה בשל שיקולים גזעניים של שרת החינוך דאז לימור לבנת), או כגון שיטת "לימודי ההשלמה" עליה החליט הטכניון לאחרונה - שיטה שמאמצות אלפי אוניברסיטאות ברחבי העולם.

בנוסף, יש לנקוט בצעדים הבאים:

- א. לקבוע שהבחינה הפסיכומטרית תהווה 50% לכל היותר מציון הקבלה המשוקלל.
- ב. לשותף ולשלב אנשי מקצוע ערבים בכתיבת הבחינה, במיוחד בפרק המילולי.
- ג. להנהיג שיעורי הכנה לבחינה הפסיכומטרית במהלך הלימודים התיכוניים.
- ד. לקיים בחינות במוסדות חינוך והשכלה גבוהה המצויים ביישובים ערביים.

5

ביטול הגבלת הגיל

- א. ביטול כל הגבלות הגיל הגורפות כתנאי לקבלה.
- ב. התחשבות האוניברסיטאות במועד פרסום ציוני בחינות הבגרות ע"י משרד החינוך בעת קביעת המועד האחרון בו נדרש המועמד להציג את תעודת הבגרות שלו, כנהוג עם עתודאים.

6

התאמת והגמשת ראיונות הקבלה

- א. הכרה והתחשבות בכך שראיונות בעברית מהווים מכשול עבור סטודנטים ערבים ועירוב מראיינים דוברי השפה הערבית.
- ב. מימון מפגשי הכנה מיוחדים של מועמדים ערבים לראיונות אישיים (למשל במרכזי המידע המוצעים לעיל).

7

ביטול האפליה וההדרה במלגות, דיור, תקצוב ותחבורה

- א. הגדרת אוכלוסיית התלמידים הערבים כ"אוכלוסיה ראויה קידום", בהתאם להמלצות דו"ח ועדת אל-חאג' וקבלת קריטריון זה כקריטריון חלופי לשירות הצבאי.
- ב. מנגנון פיצוי - הגדרת תבחין אלטרנטיבי לסטודנטים הערבים שיעמיד אותם בנקודת זינוק דומה לזו של הסטודנטים היהודים (בהתאם להמלצות ועדת המשנה), במיוחד עבור סטודנטים בשנה א';
- ג. בעת חישוב המרחק הגיאוגרפי של יישוב, יש לקחת בחשבון גורמים כמו הנגישות לתחבורה ציבורית (בתוך היישוב ומהיישוב לאוניברסיטה), זמינותה (תדירות ועלות) והזמן הדרוש להגעה לקמפוס;
- ד. פיתוח תשתיות חדישות לתחבורה ציבורית ביישובים הערביים (בש"פ עם משרד התחבורה ורשויות מקומיות ערביות).
- ה. תקצוב ציבורי של המוסד האקדמי נצרת - היענות לדרישות התקצוב של המוסד האקדמי נצרת, לרבות פתיחת מכינה אקדמית במוסד ופיתוח תכנית ייחודית לתלמידי מכינה ערבים.

8 כיבוד חופש ביטוי

- א. על המוסדות להשכלה גבוהה לכבד הלכה למעשה את חופש הביטוי בקמפוסים, להפסיק רדיפת סטודנטים בשל פעילותם הפוליטית, לבחון מחדש את התקנונים ולהסיר את המגבלות הדרקוניות על חופש הביטוי.
- ב. על הכנסת לתקן את חוק זכויות הסטודנט, ולהסיר ממנו את הסעיפים המאפשרים למוסדות להשכלה גבוהה "להקפיא" את חופש הביטוי.

9 כיבוד שפתם, חגיגהם ותרבותם של הסטודנטים הערבים

- א. חיוב המוסדות להשכלה גבוהה ואגודות הסטודנטים להעמיד שירותים זמינים ראויים בשפה הערבית בכל מערך אפשרי: אינטרנט, קבלת קהל, פרסומים בכתב וכיו"ב.
- ב. העסקת אנשי מנהלה דוברי ערבית בכל המחלקות, תוך תעדוף מחלקות שיש להן מגע ישיר עם הסטודנטים (הרשמה, מינהל תלמידים, ספריות, מזכירות חוגים וכו').
- ג. הגברת הנראות של השפה הערבית בקמפוסים, לרבות בשילוט, במחשוב ובספריות, תוך הקפדה על איות וכיתוב נכונים.
- ד. עידוד הוראה ומחקר בשפה הערבית, לרבות ע"י תקצוב ציבורי של המוסד האקדמי נצרת.
- ה. הקצאת נתח תקציבי לפעילות תרבות ערבית, שתקבע ע"י ועדה ו/או גוף יציגים של הסטודנטים הערבים, בשיעור שאינו נופל מאחוזם היחסי במוסד, לכל הפחות.
- ו. חיוב המוסדות להשכלה גבוהה לקבוע את ימי החגים העיקריים של העדות הערביות כימי חופשה רשמיים. וכן עיגון מתן הקלות לסטודנטים בימי צום וכיו"ב מועדים דתיים.

10 עידוד ותמרוץ חוקרים צעירים

- א. הגברת תכניות המלגות לחוקרים ערבים, לרבות הגדלת השתתפות מל"ג בתקציב קרן מעוף לרמה של 5 מליון ₪ בשנת עד שנת 2015, ו-10 מליון ₪ בשנה עד שנת 2020.
- ב. הנהגת מדיניות של העדפה מתקנת בקבלת מרצים ערבים חדשים לסגל האקדמי ולסגל האקדמי הבכיר, תוך קביעת יעדים מדידים (5% עד שנת 2020).
- ג. הנהגת תכניות מחקר משותפות עם מכוני מחקר ערביים, לרבות תכניות להעשרת כישורי המחקר של סטודנטים ערבים לתארים מתקדמים.

מקורות

Golan - Agnon, D.(2006), "Separate but Not Equal Discrimination Against Palestinian Arab Students in Israel", American Behavioral Scientist Volume 49 (8).

Hirak, (2012). "Higher Education and The Arab Minority in Israel: Position Paper", Hirak - The Center for the Advancement of Higher Education in Arab Society in Israel, Nazareth.

- אבו עסבה, ח' , עראר, ח' (2010). "דפוסי יחסים ועבודה במערכת החינוך המקומית ביישובים הערביים - קריסת הרשויות המקומיות הערביות".** ירושלים: מכון ואן ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- אלחאג', מ' (2002). המועצה להשכלה גבוהה. הוועדה לתכנון ותקצוב: דו"ח ועדת המשנה של ות"ת לקידום ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית, ירושלים.**
- דגן - בוזגלו, ג. (2007). הזכות להשכלה גבוהה בישראל מבט משפטי ותקציבי, תל אביב:** הוצאת מרכז אדווה.
- הכנסת (2013). "ניתוח הצעת תקציב ההשכלה הגבוהה לשנות הכספים 2011 - 2012".** ירושלים: מרכז המידע והמחקר של כנסת.
- הכנסת (2006). "שיטות קבלה למוסדות להשכלה גבוהה - סקירת משווה".** ירושלים: מרכז המידע והמחקר של כנסת.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2004, 2005, 2006, 2008, 2010), שנתון סטטיסטי לישראל, ירושלים.**
- המועצה להשכלה גבוהה (2013), הוועדה לתכנון ותקצוב: דו"ח הצוות המקצועי של ות"ת, פלורליזם ושוויון הזדמנויות בהשכלה גבוהה הרחבת נגישות האקדמיה לערבים, דרוזים וצ'רקסים. ירושלים.**
- המכון הישראלי לדמוקרטיה (2010), תעסוקת ערבים בישראל, האתגר של הכלכלה הישראלית. ירושלים.**
- התאחדות הסטודנטים בישראל (2012). סקר בקרב סטודנטים בנושאי רווחה: מאגר מוחות מכון מחקר ויעוץ בינתחומי בע"מ. תל אביב.**
- חיראק - המרכז לקידום השכלה גבוהה בחברה הערבית, התאחדות אגודות הסטודנטים, ועדת המעקב לענייני חינוך ערבי. (2011). נייר עמדה - התכנית הרב שנתית להרחבת הנגישות**

להשכלה גבוהה בחברה הערבית. נצרת.

יוגב, א' (עורך) (2008). "התפשטות ההשכלה הגבוהה בישראל", אוניברסיטת תל אביב: תל אביב.

מוסטפא, מ, עראר, ח'. (2009). "נגישות של מיעוטים להשכלה גבוהה: המקרה של החברה הערבית בישראל". ספר החברה הערבית בישראל: אוכלוסייה, חברה, כלכלה, ירושלים: מכון ואן ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.

מוסטפא, מ. (2009). "המבחן הפסיכומטרי - כלי למיון או להדרה?". נצרת: ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי ו-"דיראסאת" - מרכז ערבי למשפט ומדיניות.

תותרי פח'ורי, מ', פרחי, ל', (2012) "תחבורה ציבורית ביישובים ערביים - בין תכניות ממשלתיות למציאות בשטח". נווה אילן: יוזמות קרן אברהם.

אתרי אינטרנט :

אתר המועצה להשכלה גבוהה.

אתר משרד החינוך.

אתרי מוסדות להשכלה גבוהה בישראל (אוניברסיטות: חיפה, העברית, תל אביב, בן גוריון, הטכניון, בר אילן, הטכניון; מכללות: צפת, עמד יזרעאל, גליל מערבי).